

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

15. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури. *Роздуми над проблемою*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16570/27-Vovk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.08.2022).
16. Дубинянська Я. ЛітАкцент. *Кава, церква, мерчендайзер*. URL: <http://litakcent.com/2012/11/28/kava-cerkva-merchandajzynh> (дата звернення: 20.06.2022).
17. Славінська І. URL: <https://www.facebook.com/iryna.slavinska> (дата звернення: 20.06.2022).
18. Бондаркова М. Надійка Гербіш письменниця. Щастя материнства. URL : <https://svitle.org/novini/interviu-z-hostiamy/2984-nadijka-gerbish-pismennitsya-shchastya-materinstva> (дата звернення: 20.06.2022).
19. Воронина Л. Український інститут книги. URL: <https://www.youtube.com/watch?=gwtisTYLw00> (дата звернення: 01.08.2022).
20. Павленко М. Український інститут книги. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KWBUX2xF1nQ> (дата звернення: 15.07.2022).

УДК 811.161.2'373.

*Ірина Гинга,
магістрант
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц.
Е. В. Боєва*

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКОВОЇ СИНОНІМІЇ У РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА» І «Я, БОГДАН»

Постановка проблеми. Як відомо, у процесі творчої роботи над втіленням ідейно-художнього задуму митець користується величезними

словесно-виражальними ресурсами мови. Він шукає такі слова і засоби, які б найяскравіше розкрили душевний світ персонажів його твору.

Саме мова талановитих митців художнього слова, що викристалізовувалася із загальнонародної мови, є головною передумовою створення значущих художніх цінностей, адже мова є «першоелементом літератури». І тому, щоб краще зрозуміти поведінку, переживання героїв, треба вивчити індивідуальний стиль автора, особливості використання ним мовних засобів творення образів. Виникає, таким чином, потреба в аналізі лексики того чи іншого художнього твору. Що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Павло Архипович Загребельний є визначним майстром художнього слова, який уміє взяти найкраще із скарбниці живої народної мови і якнайкраще використати це у своїх творах, збагативши словесні, мовно-поетичні засоби народної мови елементами індивідуально-авторської мовотворчості.

Отже, метою нашої розвідки є встановлення функціонально-семантичних особливостей іменникової синонімії, що посідає вагомe місце у мові художніх творів П.А.Загребельного. В роботі ми спробували проаналізувати і знайти загальні для окремих художніх творів митця особливості синонімічної системи як одного з важливих факторів стилістики художнього тексту (ХТ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 60-70-ти роки 20 століття особливо зростає інтерес учених до вивчення лексичної синоніміки. В системному дослідженні мови за цей час пройдено шлях від становлення, ствердження до усталених твердих позицій. Над дослідженням синонімів працювали такі вчені, як С.І.Абрамова, Є.М.Береговська, І.К.Білодід, Л.А.Булаховський, В.С.Ващенко, Г.О.Винокур, М.А.Жовтобрюх, О.О.Реформатський, А.С.Черемісіна, В.К.Фаворін та інші. Вивченням синоніміки творів М.Стельмаха займалася А.Т.Бевзенко [1], синоніміку творів М.Рильського вивчав Г.М.Колесник [3]. В.С.Ільїн досліджував

синоніми в поезії Т.Г.Шевченка [2], І.С.Олійник – синоніми у творах Лесі Українки, Л.С.Паламарчук - синоніми у творах Лесі Українки [4].

Актуальність представленого дослідження лексичних синонімів зумовлена особливим місцем, специфікою і вагомістю цієї мікросистеми в загальній системі української мови. Вивчення лексичної синоніміки мови творів П.А.Загребельного сформує уявлення про особливості ідіостилю письменника, про виражально-зображальний потенціал цієї категорії слів.

Реалізація поставленої мети потребує розв'язання наступних **завдань**:

- здійснити суцільну вибірку іменникових синонімів із ХТ романів П.А.Загребельного;

- розробити критерії класифікації названих лексем за їх структурно-семантичними особливостями і згрупувати дібрані синоніми за синонімічними рядами;

- встановити особливості індивідуально-авторських семантичних і стилістичних конотацій іменникових синонімів у романах П.Загребельного;

- визначити особливості функціонування синонімічних одиниць у досліджуваних ХТ.

Виклад основного матеріалу Синоніміка романів «Я, Богдан» і «Роксолана» вражає своїм багатством. Це ще одне підтвердження того, що письменник прекрасно володіє мовою, найтоншими нюансами семантики слова, сумлінно добирає точні лексичні засоби для відтворення думок, настроїв, політичних поглядів героїв. Автор прагне якнайточніше, найповніше передати виявлену ознаку, він надає мовленню емоційного забарвлення, стилістичної виразності, прагне знайти те саме слово, яке б відповідало мовній ситуації, індивідуалізувало і типізувало б мову персонажа.

За нашими спостереженнями, романи П.Загребельного «Я, Богдан» і «Роксолана» багаті на іменникові синоніми. Тематично їх можна об'єднати у кілька груп:

1. Синонімічні ряди (СР) на позначення суспільно-політичних понять та батальних процесів із стрижневими словами: *друг, ворог, воїн, розвідник, полонений, вождь, прибічник, козак, шляхта, татарин, жєбрак, мужик, переговори, прапор, перемога*.

2. СР на позначення емоційно-психологічного стану та волевиявлення: *плач, сміх, журба, страждання, розпач, злість, страх, ганьба, помста, примус, тягар, крик, ждання, надія, втіха, повага, гнів*.

3. СР на позначення абстрактних понять: *думка, мова, дружба, розкіш, диво, убогість, нещастя*.

4. СР на позначення споруд, предметів побуту, їжі: *місто, будівля, помешкання, їжа, горілка*.

5. СР на позначення зовнішності: *обличчя, губи*.

Іменникові СР, виявлені у романах, характеризуються стилістичною нейтральністю більшості своїх компонентів – вони позбавлені будь-яких стилістичних функцій і сприймаються як семантичні синоніми.

Наприклад, СР із стрижневим словом *плач*: *плач, ридання, голосіння, схлип, схлипування, стогони, потоки сліз*. Стрижнєве слово *плач* є найбільш нейтральним при називанні дії: *лити сльози, плакати*: «*Малий Баязид, почувши материн плач, заревів ще дужче*» [5, 270].

Синоніми даного ряду відбивають різну силу вияву означуваного процесу. З відтінком найменшої сили плачу вживається слово *схлип*, яке характеризує Роксолану: «... з грудей її рвався чи то сміх, чи то схлип, очі зелено палали, мовби хотіли спалити нечестивців пекельним вогнем» [5, 5]. Іменник *схлипування* також означає прояв означуваного поняття: «*Вона заплакала, крізь сльози, крізь схлипування виштовхувала поодинокі слова*» [5, 27]. Словосполучення *потоки сліз* (плач, ридання) демонструє наростання вияву процесу: «... подивовані одаліски, які ждали від новенької зітхань, потоків сліз, а не веселоців, назвали її вже того першого дня Хуррем – розвеселена» [5, 68]. Синонім *ридання* (голосний плач із проливанням сліз) вживається у переносному значенні і означає гострі душевні страждання: «...

а в самої у душі лунали такі ридання, що від них міг би здригнутися цілий світ» [5, 255].

Цей стан властивий лише Роксолані. Для Сулеймана, згрубілого, жорстокого загарбника такий психічний стан, як плач, ридання несумісний з найвищою владою. СР із домінантою *плач* допомагає краще зрозуміти образ Роксолани, для якої ридання стали постійним супутником у житті, хоча вони майже не вириваються назовні і героїня переживає тяжкий біль у зраненій душі.

Меншу частину іменникової синонімії становить лексика розмовна, просторічна, вульгарна, що створює відповідну експресію і колорит. Так, СР із стрижневим словом *обличчя* включає компоненти: *обличчя, лице, лик, міна, морда, пика* [5, 57].

СР із стрижневим словом *перемога* містить іншомовні компоненти, що у контексті вживаються к певною стилістичною метою: *перемога, побіда, звитяга, тріумф* [6].

Яскравим засобом стилізації є okazіональні синоніми (ОК). Найбільше їх виявлено у характеристиках гетьмана. Автор намагається створити багатогранний образ, надати йому рис живої, звичайної людини, і разом із тим підкреслити те виняткове, що зробило його непересічною історичною особою. ОК характеризують гетьмана Богдана, як діяча, який боровся проти поневолення народу і створюють відповідне забарвлення у контексті оповіді: *«Гетьман утік зі своєї столиці, не побувши в ній і десяти днів. Славетний погромця панства ясновельможного...»* [6, 276]; *«... не був то вже Хмельницький знедолений, скривджений, втікаючий на Січ, але гетьман, мститель кривди, не тільки власної, а й усього народу»* [6, 184]; *«Напередодні отець Федір відслужив завдячливий молебен, в якому проголосив мене батьком вітчизни, реставратором грецької віри, відновителем давньої свободи»* [6, 195].

Ампліфіковані ОК *лев і лис, орел і змія* вкладено в уста шляхтича Чарнецького, що поважає і боїться Хмельницького через його розум, силу і

владність. Забарвлення є негативним, мовець ставиться до співрозмовника злісно-вороже: *«Пан Хмельницький знає, хто є пан? – не приховуючи ненависті, сказав Чарнецький. – Пан є лев і лис, орел і змія»* [6, 193]. Ці ОК утворюють контекстну опозицію, що додає нових штрихів до образу Богдана.

Синонімічний ряд із стрижневим словом *гніт* містить у своєму складі синонім пригніченість. Митець ставить його в один ряд з іншими синонімами, підкреслюючи стан Роксолани: *«Сірі гуси кричали у високих темних небесах, ніби пригамований біль і розпука Хуррем, хотілося їй дня, а мала жити тільки ночами, сподіваючись на визволення з пониження, з пригніченості й нікчемності»* [5, 133]. Синоніми цього ряду об'єднуються на основі спільного значення – стан ганьби, приниження, повної залежності від чужої волі.

Слово *ганьба* найзагальніше відбиває семантику всього синонімічного ряду і означає «принизливе для кого-небудь становище. Цей синонім характеризує Сулеймана, але не безпосередньо, а через сприйняття і розуміння Роксоланою взаємин султана зі своїм гаремом: *«Все ждало султана, тільки його одного, усе готувалося для нього, змагалося за нього. Який жах, яка ганьба і яке приниження»* [5, 74].

Синонім *рабство* має значення абсолютного, цілковитого підкорення чужій волі: *«Чи хто б повірив що порятується вона сміхом і піснею, що ви добудеться з пониження, з рабства, власне з побуття»* [5, 134]. Синоніми цього ряду характеризують обох головних героїв роману, причому Сулеймана характеризує синонім *ганьба*, що найзагальніше виражає семантику ряду, а Роксолану – решта синонімів, які відображають різноманітні відтінки певного психічного стану.

Синонімічний ряд із стрижневим словом *страх* містить слова *острах*, *тривога*, *побоювання*, *ляк*, *переляк*, *ляки*, *жах*. У синонімі *страх* відбито загальне значення синонімічного гнізда – стан хвилювання, неспокою, викликаний очікуванням чогось неприємного, небажаного: *«...не просила нічиєї помочі, не виказувала ні страху, ні розпачу»* [5, 198]. Синонім *страх*

характеризує Роксолану, яка не виявляє цього почуття перед своїми ворогами у хвилини смертельної загрози: *страх, тривога, побоювання, ляк, ляки*.

Синонім *нещастя*, вживається у наступному контексті: «*Султан стояв біля початків її нещастя, порятунком від нещастя теж мав стати цей чоловік*» [5, 245]. Між Роксоланою та Сулейманом склалися незвичайні стосунки, де переплітаються любов і ненависть, захват і відраза. Сулейман дав Роксолані владу, багатство, славу, проте визначало їх стосунки *нещастя, страждання*.

Синонім *страждання* означає крайній вияв душевних мук і переживань: «*Нещастя навчило її приховувати найтяжчі болі, страждання загартували душу*» [5, 252].

У романі «Я, Богдан» хміль, горілка позначається словами *вогонь, пекельне полум'я, оковита*: «... *лихо втішитися чоловікові, сівши за стіл дубовий у корчмі (...) і залитися оковитою, забути з нею і розпуку, обпалити вогнем горлянку й нутроці, пустити пекельне полум'я в мозок і в душу*» [6, 116].

Особливою виразністю, емоційністю наділені іменники на позначення шляхти. Здебільшого вони мають розмовний характер. Так, шляхтич Чаплинський, що зруйнував хутір Суботів, називається у творі синонімами *розбійник, розбишака, падлюка, збуй, стерво*: «*Ти на мене напав, як розбійник з великої дороги, Чаплинський, я ж звичаєм рицарським і чином благородним кличу тебе на поєдинок шабельний*» [6, 119]; «*Я сподівався доживати віку спокійно й щасливо, обсіпаний благодіяннями короля і Речі Посполитої, як зненацька явився ворог мого щастя – Чаплинський, литовський підкидьок, польський п'яниця, український розбишака*» [6, 139]; «*Бо цей збуй Чаплинський, пан його ще не знає...*» [6, 119]; «... *той пан Чаплинський то таке стерво...*» [6, 119].

Отже, іменникова синоніміка романів «Я, Богдан» і «Роксолана» вирізняється своєю чисельністю й різноплановістю, яка полягає у тому, що:

- 1) синонімічні ряди поділяються на кілька тематичних груп;

- 2) синоніми є різнотипними, серед них переважають семантичні;
- 3) okazіональні синоніми характеризуються образністю;
- 4) семантико-стилістичні синоніми містять яскраве стилістичне навантаження.

Висновки. Таким чином, синоніми, які вважаються центральними засобами стилістики, відіграють важливу роль у розкритті ідеї творів, характеристиці персонажів, передачі нюансів думки письменника.

На нашу думку, основний принцип добору синонімічних одиниць продиктований прагненням письменника до змістової точності, лаконічності, простоти й виразності, прагненням надати необхідної експресивності висловленню. Все це демонструє стилістичну майстерність П.А.Загребельного. Крім того, внутрішня організація семантики синонімічних одиниць, їхня єдність у предметно-поняттевому співвіднесенні реалізується саме в ХТ і, за нашими спостереженнями, існує низка індивідуально-авторських особливостей у використанні лексичної синоніміки, що пов'язані з впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів на синонімічні ряди в художньому творі.

Література

1. Бевзенко А.Т. Лексична синоніміка художнього твору : Тексти лекцій. Одеса: Чорномор'я, 1972. 85с.
2. Ільїн В.С. Лексична синоніміка Т.Г.Шевченка. Лексикографічний бюлетень. Київ, 1955. Вип.5. С.9-12.
3. Колесник Т.М. Семантичні відтінки синонімів. Питання мовної культури: Зб. наук. праць. Київ, 1968. №12. С.8-14.
4. Паламарчук Л.С. Лексична синоніміка художніх творів М.М.Коцюбинського. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 208 с.
5. Загребельний П.А. Роксолана : Роман. Київ : Дніпро, 1983. 583 с.
6. Загребельний П.А. Я, Богдан : Роман. Київ: Радянський письменник, 1983. 511 с.